

Pârvu Boerescu

DIN NOU DESPRE
A ARĂTA, A ARETA, A ARRETA, ARĂTOS

Într-un număr anterior al revistei *Limba română* (2007, nr. 1, p. 3–18) am propus pentru rezolvarea etimologiei verbului *a arăta* două noi etimoane în loc de unul singur, anume: 1) lat. *ēlītāre* „a arăta (vrăjitorii)/ a face semne (magice)”, cuvânt atestat în latina târzie din Galia¹, derivat popular al verbului *lītāre* „a avea/ a da/ a manifesta (în exterior) semne (bune)” și 2) lat. pop. **arreptare* „a ataca, a critica, a chema în judecată, a reproșa, a mustra, a învăța” (cf. lat. mediev. *arretare* [*arretati* „acuzati”] (Du Cange, V, 637); cf. v. fr. și fr. dial. *reter*, *retter*, v. sp., v. occ. *reptar* etc. „a acuza, a învinui”, dar care nu provine din lat. *repūtare* „a socoti, a număra; a reflecta, a se gândi” (cf. REW³, nr. 7232; FEW, X, 79, 280 etc.), ci din lat. *arreptus*, participiul pasiv al verbului lat. *arripiō*, *-ēre*, care, pe lângă înțelesul său generic de „a apuca, a prinde (fr. *saisir*)”, mai înseamnă și „a ataca (prin vorbe), a critica, a chema în judecată, a acuza; a învăța”².

Verbul *a arăta* se singularizează în istoria lingvisticii românești prin numărul imens de ipoteze etimologice propuse. Cu câteva puține excepții³, toate au în

¹ La Gregorius (Grégoire) din Tours (sec. VI), cf. *Thesaurus linguae latinae* (vol. V, 2, fasc. III, Lipsiae, 1933, p. 393), cu următorul citat: *magicis artibus te elitandum putasti* „te-ai gândit ca să arăți (niște) înșelătorii vrăjitoarești” (cf. Gregorius episcopus Turonicus, *Gloria Martyrum*, în MGH, I, p. 542/37–38). O dovadă în plus că latina populară târzie era relativ unitară în toată România, din Galia până în Dacia, ar fi sensul *romānesc* „a se aprinde” al verbului lat. *apprehendere* „a lua”, care este atestat pentru prima oară tot la Grégoire de Tours (cf. Sala, IELR, p. 51).

² V. fr. *reter*, *retter* „a provoca” și v. prov. *reptar* „a acuza” pot fi derivate regresive din lat. târz. și mediev. **arreptare* id. sau ar putea proveni din lat. pop. **reptare* = lat. *raptare* „a duce cu forța (târând), a acuza etc.”, influențat fonetic și semantic de lat. *arreptus* „atacat, acuzat, chemat în judecată” (*arripio*), *correptus* „înghățat (prins), acuzat, blamat, mustrat etc.” (*corripio*), *correptor* „cel care critică, cenzor”. Astfel, **reptare* a devenit omonim cu *reptare* „a târî”.

³ Vezi, de exemplu, E. Çabej, SE, II, 1976, 73, 436–437: < alb. (gheg. înv.) *arëtonj*, *me arrëtuem* „cogitare, simulare etc.” < gr. biz. *ἀρετή* „virtute, vigoare, curaj”, cf. alb. (înv.) *arrëti* = *mjeshtri* „pricepere, meșteșug, artificiu, șmecherie” [mai curând din lat. **arratare* < *ratus* (*reor*) „a socoti, a gândi”]; M. Vinereanu, DEIE, 87: origine traco-dacă, cf. cymr. *arddangosfa* „a arăta a expune”[!] [...] PIE **ar(e)*, *arə-* [...] (IEW, 55) [...] **aredh* (IEW, 59), cf. v.irl. *no-raidiu*, *no-radim* „înțelept, învățat”[!], got. *rodjan* „a vorbi”, alb. *ruaj* (aor. *ruajta*) „a păzi, a avea grijă de”[!] [etc.]; P. Dincă, DERD, 35: origine dacă, cf. germ. *raten* < v. germ. *ratan*, sued. *råda* [etc.] „a sfătui”[!], galez. *rhithio* „a arăta”[!], a părea” = [„to appear, to seem, to conjure”!], [...], let. *rādīt* „a arăta, a indica” [*es rādu*, *tu rādi*, *viņš rāda*, *mēs rādām*, *jūs rādāt*, *viņi rāda* „eu arăt, tu arăți, ... ei arată”, cf. lit. *rodyti*: *āš rōdau*, *tū rōdaĩ*, *jis rōdo*, *mēs rōdome*, *jūs rōdote*, *jie rōdo* „eu arăt etc.” Totuși, unui *d* din limbile baltice îi corespunde un *d* românesc: rom. *doină*, cf. let. și lit. *daina*!].

vedere numai etimoane latinești, care însă nu sunt satisfăcătoare, fie din motive fonetice, fie din motive semantice, fie din ambele motive la un loc. Efortul nostru a fost încurajat de un scurt pasaj din lucrarea fundamentală a acad. Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române* (2005, p. 122): „În primul caz [în cazul verbului *a arăta*] numărul mare de soluții etimologice poate avea o explicație subiectivă (fiind cuvinte frecvente, greu de explicat, au atras atenția specialiștilor). În același timp această situație poate avea și o explicație obiectivă: fiind vorba de cuvinte importante, frecvente, ele au putut suferi tot felul de contaminări, produse la început în anumite contexte”.

În *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I (2011, p. 118–119), soluția propusă de noi nu a fost nici măcar citată, lucru perfect explicabil prin aceea că cei mai mulți lingviști nu pot crede și nici nu sunt pregătiți să accepte că verbul *a arăta* nu ar fi un cuvânt cu o formă inițială unică din care să fi fost derivate celelalte variante. Veritabilă *wishful thinking*, dorința generală a specialiștilor a rămas aceeași de peste 150 de ani: găsirea unui singur etimon (incontestabil), prin care s-ar explica toate evoluțiile fonetice și semantice cunoscute. Rezultatul cercetărilor din această foarte lungă perioadă de timp ne arată însă că idealul unei etimologii „simple”, necontestate și incontestabile, nu numai că nu a fost atins: el a rămas mai îndepărtat decât era acum o sută de ani.

Motivele sunt multiple. Numărul de ipoteze neacceptate sau total inacceptabile ar fi o dovadă a faptului că mai sunt încă multe lucruri neclare. Printre acestea, de exemplu, vocala *ă* din *a arăta* (*arăt*, *arătăm*, *să arăte*) ar putea proveni oare dintr-un *a* etimologic, caz în care *ă* accentuat ar fi analogic, ori dimpotrivă, dintr-un *e* accentuat, dacă era precedat de consoana „forte” [r̄] (cf. lat. *reus* = *reus* > rom. *rău*)? De asemenea, mai persistă neclarități privind vocala *e* din *a areta* (*eu aret*, *tu areți*, *el să arete*), una dintre variantele regionale ale verbului *a arăta* din aria nordică, rămânând discutabile întrebările dacă vocala *e* este etimologică sau dacă este rezultatul unor evoluții fonetice vechi, în latina dunăreană, ori mai noi, bazate sau pe asimilări succesive și pe analogii, pe teren românesc, sau/și pe pronunțarea „moale” a lui *r* sau *rr* [r̄] la început de silabă. Pe de altă parte, în Crișana, tot în aria nordică, este utilizată și forma *a arăta* (*arăt*, *arătăm*, *să arăte*), al cărei fonetism n-a putut fi explicat mulțumitor până acum, dar care presupune în mod cert pronunțarea „dură” a unui *r* (*rr*) urmat de *i* în aceeași poziție (cf. lat. *riuus* = *riuus* > rom. *rău*). În sfârșit, variantele *a arreta*, *a arrăta*, împreună cu forma prefixată *înarreta* din *Psaltirea Hurmuzachi*, complet ieșite din uz, atestate numai în sec. XVI, aveau în acea vreme multe alte sensuri diferite: „a muștra”, „a certa”, „a pedepsi”; „a învăța (pe altcineva)”; „a acuza”, „a pârî”, „a denunța”, inclusiv în forma infinitivului lung substantivat. Sensurile arhaice, neobișnuite și dispărute în prezent ale variantei *a arreta* pot lăsa oricui impresia că avem de a face cu un alt

cuvânt, diferit fonetic și semantic de *a arăta*, dar care la începuturile literaturii noastre scrise se afla în faza finală a contaminării cu acesta din urmă⁴.

Formularea din DELR I, 2011, p. 118: etimologie nesigură, probabil lat. **arrectare* (< *rectus*) „a face drept, a îndrepta” reprezintă o importantă concesie făcută lungii „tradiții” etimologice și lexicografice care începe cu *Tentamen criticum* de August Treboniu Laurian (1840, p. 293, 116), continuându-se prin A. Cihac, DÉDR, I; Laurian și Massim, DLR; apoi prin DA și Scriban, DLR, inclusiv prin REW³, nr. 671 etc., până în zilele noastre, în DEX, MDA, DEXI etc.

Pentru a vedea mai limpede cât de improbabil este etimonul **arrectare*, față de cele spuse de noi în articolul precedent, va trebui să adăugăm câteva detalii care ni se par hotărâtoare. Adjectivul lat. *rēctus* „drept, direct” nu s-a păstrat în limba română. S-a păstrat doar compusul *dīrēctus* „în linie dreaptă, drept, direct”, în forma lat. pop. *dērēctus* sau **dīrēctus* > rom. (înv.) *derept* > *drept*, ar. *d(i)rept*. Pe lângă verbul derivat lat. pop. **dīrēctiāre* (> it. *d(i)rizzare*, sp. *(en)derezar* „a îndrepta” fr. *dresser* „a ridica, a înălța, a ciuli” etc. cf. REW³, 2645), în latina populară a apărut încă o variantă a acestui verb romanice: **dērēctāre/ *dīrēctāre*, a cărei existență este probată și confirmată atât de rom. (înv.) *a derepta*, cât și de sard. log. *deretare* [= *adderetare, ponner dritu, fagher adderetu* =] „it. dirigere”, „a îndrepta”, spre deosebire de sard. *adaretzai, adderetzai, adersai* etc. „raddrizzare, aggiustare”, „a îndrepta, a drege” < lat. *directiare* (cf. *Dizionario de sa limba sarda*, online, s.v.).

Din acest exemplu se poate constata că grupul consonantic latin intervocalic *-ct-* se transformă în limba română, f ă r ă e x c e p Ț i e⁵, în *-pt-*, indiferent dacă este precedat sau dacă este urmat de o vocală accentuată (cf. *lăpte* < lat. *lacte/ lac, lactis* ~ *lăptuca* < lat. *lactuca*; *opt* < lat. *octo* ~ *cuptor* < lat. **coctorium* etc.)⁶. Mai

⁴ Acest aspect este posibil să fi fost întrevăzut, fără să fi fost explicat de W. Meyer-Lübke (ZRPh, 10, 1895, 574) și de I.I. Russu (DR, 11, 1948, 218–222), susținătorii etimonului lat. *elatare*, care nu poate avea nici cea mai mică legătură fonetică cu dr. (înv.) *a arreta*. Ar putea fi invocată în acest sens și intuiția lui I.-A. Candrea: «O mare parte din cuvintele păstrate încă în limbă apar în textele rotacizante cu un înțeles deosebit de cel de astăzi, și anume mai apropiat de cel p r i m i t i v. Astfel: *aăta* „a m u s t r a”...» (*Psaltirea Scheiană*, 1916, I, p. CCCXXXIV [s.n., P.B.]).

⁵ O etimologie precum *a vătămă* < lat. *victimare* (DLR, XII/I, p. 163) este mai mult decât îndoielnică (cf. Pușcariu, EW, 1865; Ciorănescu, DER, 9182; Papahagi DDA, p. 1255; I.I. Russu, ER, p. 416–417). În aromână, din lat. *victimo*, forma normală ar fi fost **veaptim* (cf. ar. *cheaptin* < lat. *pectino* etc.), nu *vatăm*. Vezi și celelalte exemple de etimologii inacceptabile cu lat. *ct* > rom. *t*: *deretica* < **directicare*, *nelutatec* < *ne* + lat. **luctaticus* (Pușcariu, EW, 1905, nr. 503, 1169), *întuneca* < **in-nocticare* (Giuglea, 1909, p. 10), *flutura* < **fluctulare* (Diez etc., cf. Pușcariu, *Conv. Lit.*, 44, 1910, p. 536), *împletici* < lat. **implecticare* = *implectere* + *implicare* (Pușcariu, DR, VII, 1931–1933, p. 112) etc.

⁶ Vezi și M. Gaster, *Die Gutturalen*, ZRPh, 2, 1878, 376; Fr. Miklosich, *Consonantismus*, II, 1882, p. 66; I.-A. Candrea, *Le consonantisme*, 1902, p. 88–92; Marius Sala, *Contributions*, 1976, p. 171–185. Vezi, în special, Al. Graur – Al. Rosetti, *À propos du traitement des groupes lat. CT et CS en roumain*, în BL, IV, 1936, p. 184–185.

mult decât atât, prezența lui *p* în grupul *-pt-* precedat de vocală accentuată este atât de normală, încât adverbul *îndărăt* (< lat. *in-de-retro*) are o variantă „hipercorectă” cu *p* epentetic, analogic: *îndărăpt* (cf. *derept* etc.). În consecință, dispariția lui *p* din **arăpt*, *a *arăpta* < lat. **arrectare* nu poate fi justificată prin nimic, dacă se afirmă că acest etimon ar fi singurul acceptabil.

Prin contrast, evoluția de la lat. *arrectus* [„aufgerichtet” REW³, 671] „ridicat, înălțat, ciulit”; „încordat, ațâțat, nestăpânit” la sp. *arrecho* „ridicat, țeapăn, rigid, încordat, irascibil, excitat” este normală din punct de vedere fonetic (cf. lat. pop. *dērēctus* > sp. *derecho*) și prezintă o perfectă continuitate semantică. Verbul derivat sp. *arrechar* păstrează aceleași înțelesuri: [„aufrichten, steif sein”, *ibid.*] „a ridica, a înălța (îndreptând); a sta țeapăn”; „a supăra, a se mânia, a deveni destrăbălat” (cf. DSP-R și DRAE). Lat. *arrectus* s-a păstrat și în vechea franceză: *arroit* „aufgerichtet” (REW³, 671) „ridicat, înălțat, îndreptat”, de asemenea cu evoluții fonetice și semantice normale.

Legătura stabilită în *Lexiconul Budan* între verbul *a arăta* și lat. *rectē* „în linie dreaptă, drept”, cu gândul la *a face drept*, *a îndrepta*, are toate caracteristicile unei false asocieri etimologice, al cărei succes de durată a fost cauzat și întreținut de sinonimia relativă dintre verbele *a îndrepta* și *a arăta*. În fapt, această sinonimie este strict condiționată de prezența complementului direct „calea” sau „drumul”, subiectul propoziției trebuind să fie o persoană ori un pronume personal: „*Ț-am îndreptat c a l e a într-acoace...*” (Dosoței, V. S., 83/2, *ap. DA*, II/I, s.v. *îndrepta*, p. 641) = [*Eu*] *ți-am arătat c a l e a [(dreaptă)...*]. În momentul în care „calea” sau „drumul” nu mai sunt componente directe, iar subiectul nu mai este reprezentat de o persoană, sinonimia dintre verbele *a îndrepta* și *a arăta* dispăre cu totul: „*Ape șerpuind prin văi adânci... / Și-ndreptându-se în cale / La biserica din vale*” (Alecsandri, P. II, p. 34, *ap. DA*, *locul citat*).

Exemplul metaforelor date de S. Pușcariu în *DA*, I/I, s.v. *arăta*, p. 225, în sprijinul etimonului lat. **arrectare*: „După coama munților **se arată** luna” = „**se ivește**” = „**răsare**” = „**se ridică/ se înalță**” este și el clar irelevant pentru etimologia verbului *a arăta*, dacă ținem seama de absența unei sinonimii recunoscute între expresiile de sens contrar: „luna se **ascunde** [= **dispare**] (în nori/ după coama munților)” sau „luna **coboară** [= **apune**] (după coama munților)”.

Mai util poate fi exemplul „Să-ș **rădice** mâinile puțintel **și** să **arate** Sfânta Evanghelie (*Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, 1969, f. 32^v/7), unde vom observa că cele două acțiuni, cea de „a ridica”/„a înălța” (ceva) și cea de „a arăta” (ceva) nu se suprapun din punct de vedere semantic, chiar dacă se întâmplă să fie consecutive sau câteodată simultane. „Ridicarea” mâinilor trebuie să fie însoțită de intenția clară de a „prezenta” un obiect, de a atrage atenția asupra lui, ori „expunându-l”, cf. lat. *exponere* și ar. *spuneare* „a arăta”, ori „scoțându-l” în evidență,

adică „purtându-l/ aducându-l în afară”, cf. lat. *efferre* (*ex* + *ferre*), al cărui frecventativ: *elatare* este în mod cert îndreptățit pentru a fi acceptat printre etimoanele verbului *a arăta* (= *a arăta*^[1]), întrucât dovedește o evoluție fonetică normală și o continuitate semantică evidentă, de la latina populară până în prezent.

Pe de altă parte, în momentul în care acțiunea de „ridicare” a mâinii este însoțită de intenția de „a face un semn”, pentru „a indica” un loc, o direcție etc., *s e m n u l* făcut este definitoriu pentru acțiunea de „a arăta” ceva, iar nu simpla „ridicare” a mâinii, care nici măcar nu este necesară atunci când arătam (cu mâna lăsată în jos!) spre o anumită urmă de pe pământ. În latină, verbul *innuere* avea sensul activ de „a face semn(e) cu mâna”, iar *litare* avea sensul cel mai general, pasiv, de „a avea/ a primi semne divine”⁷. Cu înțelesul de „a da/ a face semne magice” – „în afară” (cf. *ex* + *litare*) și preluând sensurile verbelor lat. *monstrare* „a arăta” < lat. *monstrum* „semn minunat dat de zei, minune” și *innuere* „a face semn(e) cu mâna”, derivatul lat. târziu *elitare* a fost în egală măsură moștenit în română prin verbul *a areta* = *a arăta*^[2] „a avea/ a primi semne magice”, „a face semne cu mâna”⁸ etc.

Problema căreia nu i-am acordat suficientă atenție în articolul nostru anterior este *c o n t i n u i t a t e* a semantică a verbelor latine populare, moștenite în limbile romanice și îndeosebi în limba română. De aceea, îl cităm pe I. Fischer, care atrage atenția asupra următorului fapt:

⁷ Verbul lat. *litare* „a avea/ a primi semne divine (bune)” făcea parte din același câmp semantic cu verbul *monstrare* „a arăta” < lat. *monstrum* „semn minunat dat de zei, minune”, iar atestarea târzie a derivatului *elitare* doar în Galia nu reprezintă un impediment pentru acceptarea sa ca etimon al verbului rom. *a areta* = *a arăta*^[2]. Limesul dacic, la fel ca și limesul galic, era apărat de un număr important de legiuni romane și de alte trupe auxiliare, fiind un lucru știut că practicile magico-religioase ale augurilor aveau o influență covârșitoare asupra vieții spirituale a militarilor latinofoni. Atât doar că verbul *elitare* „a arăta prin semne magice” nu s-a putut menține în Galia nu numai din cauza conținutului său explicit păgân, în condițiile cenzurii unei ierarhii bisericesti puternic organizate, ci mai curând din motive fonetice (cf. lat. **oblitare* > fr. *oublier* „a uita”). În spațiul carpato-dunărean, verbele lat. *monstrare* și *elitare* și-au păstrat mai multă vreme înțelesul lor magic, prin care se explică cel puțin parțial evoluția și specializarea lor diferită semantic (cf. lat. *monstrare* > fr. *montrer* „a arăta”, dar lat. *monstrare* > rom. *a mostra*, cf. fr. *remontrance* „mustrare”).

⁸ De exemplu: *Acela era arătând lor și era mut* (Coresi, *Tetraevangheliar*, 1560–1561, 111^v/1). // *Și el arăta lor, și rămase mut* (Biblia, 1688, p. 589). // *Că le făcea semn cu mâna, și a rămas mut* (Biblia, 1914, Luca, 1. 22). // *И ТЪ БѢ ПОМАВАЖ ИМЪ И ПРѢБЫВАШЕНЪМЪ*. [cf. slv. *казати* (по-, оу-) „a arăta”] (Coresi, *Evangheliar*, 1562, 101^v/24–101^v/1). // *Et ipse erat innuens [= *elitans] illis et permansit mutus* (Vulgata). // *For he beckoned onto them...* [cf. *to show* „a arăta”] (*The Holy Bible*, Oxford, 1884). // *Und er winkte ihnen...* [cf. *zeigen* „a arăta”] (*Die Heilige Schrift*, trad. M. Luther). Cf. slv. *pomavati* „nutare”, *pomanoti* „nutare, innuere”, „a face semn(e) cu mâna” (Fr. Miklosich, *Lex.*, p. 618). Vezi engl. *to beckon* „a face semn cu mâna, a arăta printr-un gest” și *to show* „a arăta”, cu sensul mai vechi de „a lăsa să se vadă” (sec. XII). Evoluțiile semantice sunt diferite, de exemplu, în limbile germanice: engl. *to show* „a arăta” < v. engl. *scēawian* „a privi, a vedea”, cf. germ. *schauen* „a privi, a se uita” (Chambers, DE, p. 1000), ori engl. *to teach* „a învăța/ instrui/ preda” < v. engl. *tācan* „a arăta”, cf. engl. *token* „semn” etc. (*ibid.*, p. 1119), cf. germ. *zeigen* „a arăta” și *Zeichen* „semn”.

„Se observă, în tot cursul istoriei limbii latine, progresul verbelor frecventative, care devin sinonime cu verbele simple și apoi le iau locul; uneori înlocuirea s-a produs încă înaintea perioadei literare iar formele simple nu sunt deloc atestate sau apar exclusiv la gramatici și glosatori [...]. Fenomenul continuă și mai târziu, și în unele cazuri frecventativul nu e cunoscut decât din limbile romanice; câteva exemple: *audeo* [*ausus*] – **auso* (> fr. *oser*), *cano* [*cantus*] – *canto*, (*ad*)*iuuo* [(*ad*)*iutus*] – *adiuto*, *iacio* [*iactus*] – *iacto*, *no* – *nato*, *obliuiscor* [*oblitus sum*] – **oblito* (> rom. *uita*), *pello* [*pulsus*] – *pulso*, *quatio* [*quassus*] – *quasso*, *scindo* [*scissus*] – **scisso*, *sternuo* – *sternuto*”⁹. (Sublinierile și adaosurile între paranteze drepte ne aparțin și urmăresc să evidențieze derivarea verbului frecventativ din tema supinului/ participiului perfect pasiv al verbului simplu, odată cu regularizarea conjugării.)

Pentru clarificarea etimologiei verbului *a arăta*, suntem datori să exemplificăm (după G. Guțu, DL-R, p. 383) c o n t i n u i t a t e a semantică dintre verbul lat. cl. *effērō*, *effērre*, *extulī*, *ēlātum* (< *ex* + *ferō*), urmat de verbul lat. pop. (târz.) *ēlātō*, *ēlātāre*¹⁰ < *ēlātus*, -a, -um și apoi de verbul *a arăta* (*a arăta*^[1]):

- *Efferre aliquid versibus* (Cicero, *De Oratore*, 3, 14, 52): *a expune ceva în versuri*.

- *Res... alio elata verbo* (Cicero, *Rhethorica, ad Brutum*, 71,72): *lucru arătat (spus) prin alt cuvânt* (cf. I.I. Russu, DR, XI, 1948, p. 221).

- *Elataque vox eius in vulgum hisce verbis* (Tacitus, *Annales* 12, 21): *...cuvintele lui răspândite [spuse] în public...*

- *Petrus et apostoli... verbum domini constanter elatabant* (Cassiodorus [sec. VI], *Compl. in act.* 5, 17, p. 1386^A, în *Thes. l. Lat.*, V, 2, p. 326): *Petru și apostolii... propovăduiau [expuneau/ făceau cunoscut = predicau/ răspândeau/ vesteau] cu statornicie Cuvântul Domnului*.

- *Să începem de acum arăta [= spune = trata/ povesti] și de împărăția rimlenilor de-nceputul lor* (Moxa, 1620, p. 352, ap. Hasdeu, EMR, p. 1549).

- *Am ibovnic logofăt, / pe nume să vi-l arăt [= spun]: numele lui, Trandafir, / dușmanii mi-l pun la bir...* (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.* p. 325, ap. Hasdeu, EMR, p. 1550).

Pentru comparație, exemplificăm mai jos continuitatea semantică dintre lat. *expōnēre* și ar. *aspuneare* [„a spune”] și *spuneare* „a arăta” (cf. Guțu, DL-R, p. 440):

⁹ I. Fischer, *Componența pe origini a vocabularului latin*, în: Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, I., *Limba latină*, Editura Academiei, 1965, 32. V. și Elena Slave, *Verbele frecventative (iterative, intensive)*, *ibid.*, 94–95.

¹⁰ Cf. W. Meyer-Lübke, *Zur Wortgeschichte. I. Etymologien. I. rum. arăta* ‘zeigen’, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XIX, 1895, p. 574–575.

• *Exponere argentum* (cf. Cicero, *Verres, Oratio* II, 3, 33: *triclinia strata argentumque expositum in aedibus*): a *expune* [= a pune afară/ la vedere = a arăta] argintăria.

• *Exponere rem pluribus verbis* (Cicero, *De Finibus* 3,15: *rem... pluribus verbis exponere*): a *expune* acțiunea [= a arăta pricina] mai pe larg.

• *Haec enim, quae adhuc exposui* (Cicero, *De Re Publica*, 2, 63 [23]): aceste (forme) pe care le-am *expus* [= le-am arătat] până acum.

• ar. *Ūino aoă s'ŭ aspunŭ unu sboru.* – dr. *Vino aici să-ŭi spun o vorbă* (Mihăileanu, DM-R, p. 53), dar:

• ar. *Intră s-ŭ-u spunu casa!* – dr. *Intră să-ŭi arăt casa!* (M. Caragiu-Marioțeanu, DIARO, p. 68).

• ar. *Ti spuneari ŭi spușu cumu s-lucrează cuverta.* – dr. *De arătat i-am arătat cum se lucrează cuvertura* (*ibid.*).

• ar. *Spuni ghini tu fațâ* – dr. *Arată bine la fațâ* (*ibid.*).

• ar. *Ūi si spusi Stă-Măria-n yisu* – dr. *Mi s-a arătat Sânta Maria-n vis* (*ibid.*), cf. *I s-au arătat Maica Precistă în vis* (Neculce, *Letop.* p. 202, ap. Hasdeu, EMR, p. 1551).

De asemenea, continuitatea semantică dintre lat. *expōnere* și v. rom. *a spune* „a arăta”, întărită totuși prin echivalența cu termenul din originalul slavon:

• *Se spunie loru vrătutea sa* (PS, 223₃₂, Ps. 105.8). // *A arrăta puterea <sa>* (PH 90^v/1). // *Ca să facă cunoscută puterea Lui* (Biblia, 2006). // *СКАЗАТИ СИЛЖ СВОЖ* (Coresi, 1577, 207^f/9). // *Ut notam faceret potentiam suam* (Vulgata).

• *Spure-mi, Doamne, calea...* (PS, 296₂₉, Ps. 142.8). // *Arrata-mi, Doamne, calea în ceaea ce voiu i.* (PH 120^v/15) // *СКАЖИ МИ ГИ ПЪТЬ...* (Coresi, 1577, 272^f/18) // *Notam fac mihi viam...* (Vulgata).

• *Spuse Domnul spăsenia sa* (PS, 202₃₂, Ps. 97.2 [3]). // *Arrătă Dumedzeu spăsenia sa* (PH 81^f/17). // *Cunoscută a făcut Domnul mântuirea Sa* (Biblia, 2006). // *СКАЗА ГИ СПІСЕНІЕ СВОЄ* (Coresi, 1577, 189^f/2–3). // *Notum fecit Dominus salutare suum* (Vulgata).

Lipsa mai multor mărturii scrise despre forma intermediară lat. pop. *ēlātāre* poate fi suplinită prin exemplificarea continuității semantice directe dintre verbul simplu lat. cl. *efferre* și rom. *a arăta* (cf. Guțu, DL-R, p. 383):

• *Volo enim se efferrat* [= *se *elatet*] *in adolescente fecunditas* (Cicero, *Rhetorica, ad Brutum* 7, 26): căci vreau ca la un tânăr să *se arate* fecunditatea spiritului.

• *Athenae tuae, qua in urbe primum se orator extulit* [= *se *elatavit*] (Cicero, *De Oratore* 2, 21, 88): (Atena ta), orașul în care pentru prima oară *s-a ivit* [= *se arătă*] un orator.

Istoria românească a etimonului *elatare* începe în anul 1895, când W. Meyer-Lübke a elaborat, credem, cea mai bună soluție etimologică¹¹ (parțială) dintre toate câte au fost propuse până acum pentru verbul *a arăta*. Nemulțumit de faptul că Al. Philippide acceptase (în *Istoria limbii române*, I, p. 39) etimonul *arrectare*, după ce acesta fusese criticat și respins de către M. Gaster (în *Zs.R.Ph.*, II, p. 378) și de Fr. Miklosich (*Beitr. zur Lautlehre der rum. Dial. Consonantismus*, II, p. 65) pentru nepotrivirea semantică cu rom. *a arăta* și mai ales pentru „tratamentul cu totul nemaîntâlnit al grupului *ct*”, respectiv pentru „neobișnuita transformare a lui *ct* [latin] în *t* [din limba română]”, marele savant romanist din Viena era de părere că trebuie să renunțăm, să înlăturăm „liniștiți” etimologia *arrectare*, „chiar dacă nu am cunoaște vreo altă explicație”.

În mod asemănător, W. Meyer-Lübke respingea etimonul *ad-reputare*, dat de Hasdeu, nu atât din cauza deosebirilor semantice dintre acesta și verbul *a arăta*, cât pentru faptul că sincopa lui *u* nu ar fi putut aparține perioadei latine, iar evoluția unui *pt* latin la *t* românesc era, după părerea lui, la fel de neobișnuită ca și aceea a grupului *ct* latin la *t* românesc¹².

Având în vedere evoluțiile fonetice cunoscute: *e* latin inițial, neaccentuat > rom. *a-* și *-l-* latin intervocalic > rom. *-r-*, W. Meyer-Lübke s-a gândit că verbul lat. *elatare*, atestat târziu, în sec. VI, în scrierile lui Cassiodor¹³ (*elatare verbum domini* „a propovădui/ a predica/ a răspândi/ a vesti Cuvântul Domnului”) ar fi etimonul cel mai sigur pentru rom. *a arăta*¹⁴. Acest *elatare* era derivat fie din adj. *elatus* „înalt”, de unde ar fi dobândit sensurile „a înălța, a ridica”, apoi „a scoate în evidență”, „a arăta”, fie din adj. *latus* „lat”, în acest caz *elatare* evoluând semantic de la „a se lăți/ răspândi”, la „a vesti”, „a face cunoscut”. Soluția *elatare* < *elatus*

¹¹ W. Meyer-Lübke, 1895, p. 575: „Das lateinisch anlautendes tonloses *e* in Rumänischen zu *a* wird (Tiktin, *Zs.* XI, 69, rom. Gramm. I, 294, [...]) und da ferner intervokalisches *l* sich stets zu *r* wandelt, so kann *arăta* auf *ēlatāre* zurückgehen, das bei Cassiodor in der Verbindung *elatare verbum domini* vorkommt. Man mag zweifeln, ob das lateinische Wort *elātare* von *elātus* 'hoch' oder *elātare* von *lātus* 'breit' zu schreiben sei, ob es also bedeute 'erhöhen, hervorheben, zeigen' oder 'verbreiten, ausbreiten, verkünden, bekannt machen', doch bleibt das für das Rumänische ganz gleichgültig, da die neue Bedeutung sich von beiden Grundlagen aus gleich ungezwungen entwickelt.” [*S.n., P.B.*]

¹² Din acest din urmă motiv, el dădea ca exemplu verbul *a căta*, preferându-i ca etimon forma **cautare*, reconstruită de V. Burlă, acceptată de Fr. Miklosich (*op.cit.*, p. 33) și de H. Tiktin (*Zs.* X, p. 253) în locul lat. *captare*, pentru care vezi discuția la Ciorănescu, DER, nr. 1572.

¹³ Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (490–585), secretar al regelui ostrogot Teodoric, istoric și scriitor ecleziastic, fondatorul mănăstirii Vivarium, lângă Scylletium (Italia), unde a pus bazele practicii copierii de către călugări a vechilor manuscriselor păgâne și creștine (*Enciclopedia Universală Britannica*, vol. III, p. 255).

¹⁴ Dorind să preîntâmpine posibilele obiecții, W. Meyer-Lübke a considerat că varianta *arét* ar fi mai nouă decât „*arăt* – singurul atestat în textele mai vechi”, bazându-se probabil numai pe informațiile furnizate de *Chrestomatia* lui Gaster. Sunetul *e* ar fi fost astfel „secundar”, „la fel cu *e* din *lepăd* < lat. *lapido*”.

„înalt” pare să fi fost cea preferată de W. Meyer-Lübke, deoarece etimologia alternativă: „ab *ex et latus*”, singura consemnată ulterior în *Thesaurus linguae Latinae* (t. V₂, p. 326), apare aici pe locul al doilea.

În dicționarul etimologic dedicat profesorului său (PEW, 1905, nr. 108), S. Pușcariu a acceptat etimologia *elato*, *-are*: „care se potrivește cel mai bine, deși tranziția semantică nu este cu totul clară” (evident, având în vedere explicațiile contradictorii ale lui Meyer-Lübke, pe care le-am citat mai sus). În același loc, Pușcariu respingea etimologia *ad-recto*, *-are*, pe care o atribuie eronat lui Miklosich, considerând-o improbabilă din cauza formei istroromâne *arot*, cu *o* dintr-un mai vechi *a*.

Am văzut mai sus felul în care S. Pușcariu și-a modificat radical părerile, în Dicționarul Academiei, în partea etimologică redactată de el însuși în anul 1908 (s.v. *a arăta*). Reconsiderarea părerilor lui Sextil Pușcariu a avut drept consecință faptul că W. Meyer-Lübke a renunțat la propria sa opinie, înregistrând în REW¹ (1911, nr. 671), dar numai ca trimitere la DA, vechea etimologie susținută acum de discipolul său: [**arrectare* <] *arrectus*¹⁵, aceeași pe care în anul 1895 o considerase complet greșită și care trebuia să fi fost înlăturată fără drept de apel... W. Meyer-Lübke a reamintit totuși, în prima ediție a REW, etimologia pe care o dăduse anterior¹⁶, explicând că „*elatare* „a vesti [!]” și **adratare* < *ratus* (*reor*, *rērī*) [„socotit, gândit; calculat, stabilit etc.”, *ap.* Candrea] trebuie să fie respinse, ținându-se seama din punct de vedere formal de v. rom. *a aretă*” (cu trimitere la nr. 671). În REW³ (1935), nr. 2837 – *elatare* a fost eliminat definitiv din lista cuvintelor latine moștenite de limbile romanice și din indexul dicționarului, ceea ce constituie o evidentă pierdere pentru istoria limbii române.

În ciuda inconsecvențelor lui W. Meyer-Lübke, etimonul *elatare* va continua să fie menționat, cu rezerve, de către Al. Philippide (1927)¹⁷, însă va fi acceptat cu convingere, în anul 1948, de către Ioan I. Russu¹⁸. Acest autor a avut meritul de a analiza critic, pentru prima oară, toate soluțiile anterioare, reușind să identifice, dintre ele, singura etimologie care, fără reinterpretări, rămâne valabilă, și în prezent, pentru verbul *a arăta*. Se pare însă că savantul clujean nu a avut la

¹⁵ REW¹, nr. 671: **arrēctus** „aufgerichtet” (*ares arrigere* „die Ohren spitzen”). Ital. *dar retta* „Gehör schenken” Caix, Stud. 483. – Ablt.: rum. *arăta* „zeigen” Dicț. Limb. Rom., span. *arregar* „aufrichten”, „steif sein”.

¹⁶ REW¹, nr. 2837: ***elatare** „verkünden”. (Rum. *arăta* „zeigen” [Meyer-Lübke:] ZRPh. XIX, 574, [I.-A. Candrea:] **adratare* zu *ratus* R. XXXI, 301 sind begrifflich und mit Rücksicht auf a[lt]rum. *aretà* formell abzulehnen; vgl. 671).

¹⁷ *Originea Românilor*, II, p. 56: „*arăt* < *elato*? (mai puțin probabil din **arrecto*, măcar că Meyer-Lübke, ademenit de argumentarea falsă din DLR, a adoptat această etimologie în REW 671, 2837)”.

¹⁸ I.I. Russu, *Etimologii*. 1. **Arăta**, în „Dacoromania”, XI (1948), p. 218–222.

dispoziție textul lui W. Meyer-Lübke din 1895, motiv probabil pentru care nu-l citează pe acesta ca prim autor al etimologiei *elatare* < *elatus* (*efferre*). Spre deosebire de W. Meyer-Lübke, acordând un credit total etimologiei din *Thesaurus* (t. V₂, III, 1933, p. 326): *elatare* „ab ex et *latus*”, I.I. Russu respinge orice legătură între rom. *arăta* și lat. *elatare* „a vesti [!]” relevat de Meyer-Lübke la Cassiodor, având impresia că descoperă un alt **elatare*, neatestat¹⁹...

Adevărul istoric privind această etimologie a fost restabilit de acad. Marius Sala (1987, p. 96; IER, 2005, p. 119): «lat. *elato* (W. Meyer-Lübke, admis cu rezerve de A. Philippide și i n t e g r a l de I.I. Russu)...» [*s.n.*, *P.B.*]. Așa cum rezultă și din exemplele de continuități semantice prezentate mai sus, *ēlātō* de la Cassiodor și **elato* descris de I.I. Russu sunt unul și același verb frecventativ, derivat și continuator romanice al lat. *effērō*, *ēlātum*, *effēre*.

Continuitatea semantică de la latină la română, atât de firească în foarte multe dintre cuvintele românești moștenite (*habēre* > *a avea*, *panem* > *pâine*, *uīnum* > *vin* etc.), rămâne un criteriu fundamental și în cazul verbului *a arăta*, cu evoluții fonetice istorice normale. Astfel:

- Lat. *efferre* (*ēlātus*) > lat. târz. (frecventativ) *ēlātāre* > rom. *a (se) arăta*^[1] (+ *a arreta* = *a arăta*^[2]) „a pune la vedere, a expune, a face cunoscut; a se ivi, a se manifesta”, *arătare*^[1] „manifestare, revelație; indicație, îndrumare, declarație, expunere”. Frecventativul lat. *elatare* a preluat nu numai sensurile etimonului său *efferre*, *elatum*, ci și pe cele ale altor verbe cu înțelesul de *a arăta*^[1]: lat. *afferre*, *edere*, *indicare*, *manifestare*²⁰, *monstrare* (> rom. *muștra*, cu o evoluție semantică divergentă), *ostendere*, *ostentare*, *praebere* etc.

- Lat. *lūtāre* > lat. târz. *ēlītāre* > rom. (înv., dial.) *a (se) areta* = *a (se) arăta*^[2] „a avea/ a da semne bune (magice)²¹, a face semne, a face semn cu mâna (spre), a indica” *arătare*^[2] „semn divin/ magic, epifanie, teofanie”, adj. *arătos* „care are semne bune (care *arată bine*), chipeș, măreț”. În mod asemănător, lat. *elitare* a

¹⁹ «**Elatare*... un derivat verbal de la *ēlātus*, *-a*, *-um* „dus, ridicat, înălțat (la propr. și fig.); mândru, îngâmfat; descoperit, dat la iveală, dat pe față, spus”...; e participiul trecut... al lui *effero* (*ec-fero*), *extūli*, *ēlātum*, *efferre* „a scoate, a se duce, a se arăta, a face cunoscut ceva, a arăta; a ridica, a înălța”... Deci: *ēlātus* > **ēlātāre* (ca *oblitus* > *oblītāre* > fr. *oublier*, rom. *a uita* etc.)»

²⁰ De exemplu: *Și eu iubi-voiu el și arăta-mă voiu lui însumi* (Coresi, *Tetraevangheliar*, 1560–1561, 219^v/11). // *Și eu îl voiu iubi pre el, și mă voi arăta lui*. (Biblia, 1914: Ioan, 14, 21) // *Et ego diligam eum et manifestabo [= *elatabo] ei meipsum* (Vulgata).

²¹ Cf. • Victima... *litavit* (Suetonius, *Otho* 8, 3): animalul adus ca jertfă *a dat semne bune [= arăta bine]* (ibid.).

- Și dacă... se înfruptă [nu țin post] în vreuna din aceste zile [de ex., vinerea], atunci [femeile] spun că *nu li se arată*, adică, că le merge *rău* [*li se arată = au semne* că le merge bine]. (S.F. Marian, *Sărbătorile la români*, I, p. 100, ap. DA, I/I, p. 225).

- Nu prea *arăți* (Pamfile, *Jocuri*, II): „nu prea *pari* om de ispravă” = „nu prea *ai semne* că ai fi om de ispravă” (DA, I/I, p. 224).

preluat nu numai sensurile etimonului său *litare*, ci și pe cele ale verbelor cu înțelesul de *a arăta*^[2]: lat. *indicare, innuere, monstrare, nuere, nutare, significare* etc.

• Lat. *arripere (arreptus)* > lat.-romanice (frecventativ) **arrepitare* > rom. (înv., ieșit din uz) *a arreta*^[1] = *a arăta*^[3] „a reclama, a acuza, a denunța”, *arătare*^[3] „plângere, reclamație, denunțare”. Lat. *arripere (arreptus)* > lat.-romanice **arrepitare* > rom. (înv., ieșit din uz) *arretare*^[1] „învățătură” și lat. *arripere (arreptus)*, cf. lat. *corripere*^[22] > rom. (înv., ieșit din uz) *a arreta*^[2] / *a arăta*^[1] „a certa, a blama, a pedepsi”, *arretare*^[2] / *arătare*^[3] „certare, mustrare”, *a inarreta*^[23] „a certa, a mostra”.

Dispariția neobișnuită a vechiului *p* din lat. **arrepitare* reprezintă un accident fonetic, provocat de contaminarea cu celelalte verbe convergente, *elatare* și *elitare*, care amândouă au numai un *t* intervocalic. Prezența în *Psaltirea Hurmuzaki* a formelor *arrăta* (90^v/1) și *arreta* (35^v/9), toate cu înțelesul de *a arăta*^[1] (< lat. *elatare*), dovedește cu prisosință faptul că varianta *a arreta* (< **arrepitare*) a contribuit de timpuriu, în egală măsură cu celelalte două variante moștenite din etimoanele *elatare* și *elitare*, la apariția unui singur verb românesc foarte bogat semantic, care a păstrat *r e g i o n a l*, mai multe variante *f o n e t i c e*.

Formele vechi românești *a ș t e p t a t e*, în conformitate cu transformările fonetice normale ale celor trei etimoane, sunt următoarele:

– lat. *elatare*: v. rom. și dial. (*să*) *arat(u)* [cf. ar., ir.], (*să*) **arați, arată, să arate, aratat* [cf. ir.] > *arătat, aratare* [cf. ir.] > *arătare*;

– lat. *elitare*: rom. (*să*) *aret(u)*, (*să*) *areți, *arățată, să arçate* > *să arete, (*aretat, (*aretare*;

– lat. **arre(p)tare*: v. rom. (*să*) *(*)arret(u)* > *(*)arrăt(u)*, (*să*) *(*)arreți, (*arrçată* > *arrată, să (*arrçate* > *să arrate, arretat* > *arătăt, arretare* > *ar(r)ătare*;

Formele vechi românești *a t e s t a t e* în principalele texte rotacizante din secolul al XVI-lea sunt următoarele:

• *Psaltirea Hurmuzaki*, 2005, I (v. PH, în *Abr. bibl.*): – *arătare (în oamenri)* 125r/7 (s. f.);

– *arrăta-mi* 120v/15 (imper. 2), *arrătă-mi-o* 19v/10, *arr<at>ă noo* 72r/24 (imperativ 2); *a arrătă (putearea)* 90r/26 (inf.); *voiu arrătă lui* 78v/14 (ind. viit. I, 1);

²² De exemplu: *În oblicire de fără lege arătăt-ai omul* (PS 75₃, Ps. 39.12 [38.14]). // *În oblicire de fără leage arătăt-ai omul* (Coresi, 1577, 72^f/11). // *Întru aflarea fărădelegiei lui căznit-ai omul* (PH 33^v/3). // *Întru mustrări pentru fărădelege ai pedepsit pre om* (Biblia, 1914). // *въ дьвліченіє дь беззаконіи показалъ єси члѣка* (Coresi, 1577, 72^f/10). // *Propter iniquitatem corripuisti [(corripere „a lua la rost, a blama, a mostra”)] arripuisti = *arrepavisti] hominem* (Vulgata).

²³ Cf. *Inarreta-me-va dereptu cu mila și afla-me-va...* (PH 119^v/1, Ps. 140.5, ed. 2005, I, p. 205). // *Pedepsște-mă dereptul cu meserere și oblicște-mă...* (Coresi, 1577, 269^v/6). // *Certa-mă-va dreptul cu milă și mă va mostra...* (Biblia, 2006). // *покажетъ мѧ прѧвєдникъ...* (Coresi, 1577, 269^v/3). // *Corripiet [→ arripiet = *arrepabit] me justus in misericordia, et increpabit me* (Vulgata).

arrătăiu-mă (refl. ind. pf. s. 1); *nu arrătă lor* 124r/15, *arrătă (Dumnezeu)* 81r/17, *arră<ăt> (calea)* 85r/7 (ind. pf. s. 3);

– *arrătarea (cuventelor tale)* 107v/20, (*bunrătățile*) *arrătării* 104v/24 (s. f.);

– *me arretă<voiu> (fațeei Dzeului)* 35v/9 (refl. ind. viit. I, 1), *arretă<va mie* 49r/20 (ind. viit. I, 3), *i te-ai arretātu lui* 121r/11 (refl. ind. pf. c. 2), *arretă<ându* (*învăță-me Domnulu*) 101v/10 (ger.);

– *arretarea ta (înderepta-me-va/ me va învăța)* 13r/22, 24 (s. f.).

• Psaltirea Scheiană (PS, cu paginile ediției Candrea): – *ařtă (zgăul)* 21₁₅ (ind. pf. s. 3); *ařtăt-ai (omul)* 75₃ (ind. pf. c. 2); (*coarne*) *ařtându* 135₂ (ger.).

• Codicele Voronețean (v. CV, în *Abr. bibl.*): – (*a se întări*) *ařtă (și spunre)* 84r/12 (ind. pr. 3[/imper. 2?]); *ařtă-mi (credița ta)* 60v/8 (imper. 2); *voiu ařtă ție* 60v/9 (ind. viit. 1); *se ařte (credița/ lucrul său)* 54r/13, 63r/11 (conj. pr. 6); (*spre aceasta*) *ařtăiu-ți-me, (cum se te...)* 39r/8 (refl. ind. pf. s. 1). După secolul al XVI-lea formele cu **-rr-** (**-ř-**) dispar din textele păstrate.

• Formele cu **e** tematic se mai regăsesc în secolul al XVII-lea, izolat, într-o *Propovedanie în ziua lui Lazăr* (considerată bănățeană de Dana-Mihaela Zamfir): *ca să se arăte putărlui Dumnezeu* (cf. Gaster, *Chrest.* I, p. 137₂₇), *ca să arăte* (*ibid.*, p. 138₆), *să-i arăte* (*ibid.*, p. 139₃₇), precum și în două documente moldovenști: *să arăte înaintea egumenului* (document emis de Miron Barnovschi, 1626, în DRH, A, XIX/122, p. 152₂₂), *am dzis să-ș arăte drésele* (doc. emis de Vasilie [Lupu], 1635, în DRH, A, XXIII/199, p. 235₆), *ap. Zamfir, 2005, I, p. 235*.

Pentru secolul al XVIII-lea dispunem, deocamdată, de o singură atestare a formei cu **e** tematic: *Când să aret și să grăescu...* (Enachi Kogălniceanu, *Stihuri...*, 1777, *ap. Gaster, Chrest.*, II, p. 111).

• În secolul XX, paradigma verbului *a arăta* se dovedește mai bogată în variante locale orale, înregistrate de ALR, s.n., vol. VII, *Verbul*, în hărțile nr. 1859, 1860 și 2037. Din acestea se poate constata că ariile de răspândire ale diferitelor forme regionale au o extindere variabilă, fapt care necesită o analiză etimologică specială pentru fiecare caz în parte.

Pentru toate modurile și timpurile verbului *a arăta* putem deosebi o mică arie s t a b i l ă, perfect o m o g e n ă din punct de vedere morfologic, reprezentată de varianta vestică **a arăta**, pe care o vom discuta mai jos, restul teritoriului fiind reprezentat de o arie aparent u n i t a r ă, delimitată de formele indicativului prezent 1, 3, 4: *arăt, arată, arătăm* (cf. h. 1859, 1860).

La ind. prez., pers. 2 sg. (cf. h. 1859), forma **areți** se află în minoritate ca întindere, în raport cu forma *arăți/ arăț*, care predomină în sudul și vestul Banatului, în jud. Hunedoara, în Oltenia, Muntenia, Moldova, în jud. Bistrița-Năsăud și în răsăritul jud. Maramureș. Varianta cu **e** tematic ocupă o arie compactă numai în centrul

Transilvaniei (punctele 141 – Micăsasa/ Copșa Mică, 157 – Vânători/ Sighișoara, 172 – Arpașu de Jos/ Victoria, 228 – Toplița, 235 – Voiniceni/ Târgu Mureș, 250 – Petreștii de Jos/ Turda), apoi o arie restrânsă formată din jud. Satu Mare și vestul jud. Maramureș (punctele 272 – Boiu Mare/ Baia Mare, 334 – Moftinu Mic/ Carei, 346 – Negrești-Oaș, 349 – Groși/ Baia Mare) și un punct izolat (76 – Chizitău/ Buziaș) din nordul Banatului.

Se poate presupune că, în trecut, aria formei *areți* era mai întinsă, prin comparație cu aria formei de conj. prez., pers. 3 sg. *să arete* (cf. h. 2037), aceasta din urmă fiind atestată, în plus față de punctele menționate, în Bucovina (pct. 386 – Marginea/ Rădăuți), apoi mai spre vest, în Munții Apuseni (pct. 95 – Scărișoara/ Câmpeni, 102 – Feneș/ Zlatna) și chiar în Oltenia Subcarpatică (pct. 812 – Grădiștea, la sud de Horezu).

Forma analogică mai nouă a conj. prez., pers. 3 sg.: *să arăte* s-a extins nu numai în aria variantei *să arate* (cf. Zamfir, *op. cit.*, p. 234), dar și în aria variantei *să arete*, acest fenomen putând fi recunoscut după rostirea sunetului intermediar dintre *ă* (*ǎ*) și *é* (*ě*, *é*), în Banat-Hunedoara și nord-vestul Olteniei (punctele 27, 105, 833, 836), în nordul Moldovei (punctele 365, 551), în nord-estul Transilvaniei și în Maramureș (punctele 219, 253).

În raport cu situația actuală, este verosimil să credem că paradigma verbului *a arăta* a avut trei variante fonetice arhaice, în întregime contaminate semantic: una „sudică” și „estică”, cu *á* (> *ǎ*) tematic (**arătare*, cf. *elatare*), alta „centrală” și „nordică”, cu *é* (> *ǎ*) tematic (*ar(r)etare*, cf. *arre(p)tare*, *elitare*), iar a treia, „vestică”, cu *í* (> *ǎ*) tematic (**arritare*, cf. *elitare*, **arreptare*).

• Din punctul de vedere al originii, se poate presupune că formele *arăt*, *arăți*, cu *ă* accentuat (< lat. *elatare*), sunt foarte probabil analogice, după modelul formelor cu *ă* neaccentuat: *arătăm*, *arătați*, *arătai*, *arătat* etc., cf. *adăp* (*adăpă*, *a adăpa* < lat. *adaquare*), *adăst* (*adastă*, *a adăsta* < lat. *adastare*), *agăț* (*agață*, *a agăța/ acăța* < lat. **accaptiare*) etc., toate cu *a* etimologic, putându-se invoca, eventual, și analogia cu verbele *a crăpa* și *a prăda* (*crăp*, *crapă*, respectiv *prăd*, *pradă*), cu *ă* accentuat < *e* (sau *e* < *ae*) latin²⁴.

Forma de ind. și conj. prez. 1. *arăt* poate proveni atât din lat. *elatare* cât și din lat. **arreptare*. Dacă *arăt* este analogic după *arătăm* etc. (< *elatare*), el este în același timp și rezultatul normal al velarizării lui *ř* din mai vechiul **arretu* (< **arre(p)tare*), iar *arată* continuă normal atât pe lat. *elatat*, cât și pe lat. **arre(p)tat*, cu reducerea diftongului *ęa* din **aręată* la *a*, sub influența lui *ř* forte precedent (cf. Marius Sala, *Contributions*, p. 105). Această remarcabilă convergență a avut drept consecință dispariția variantelor mult mai puțin frecvente în dacoromână:

²⁴ Cf. S. Pușcariu, LR, II, *Rostirea*, p. 353; I.-A. Candrea, *Le consonantisme*, p. 72–73.

arat(u), **arați* < lat. *elato, elatas (elatare, cf. aro, arare!)*, respectiv **areată* < lat. *elitat*, încă din perioada preliterară a limbii române.

Formele cu *e* tematic, păstrate regional: *aret, areți, să aret, să arete* (< *să aręate*) provin în mod normal din lat. *elitare*, dar pentru perioada anterioară secolului al XVII-lea putem presupune că ele ar putea proveni, cel puțin în zonele nordice, și din formele cu *ĕ* (*forte*) atestate în textele rotacizante: *arreat, arretare*, care cer echivalentele **arreți, să *arręate*.

• Varianta regională ***a arâta*** – *arât, arâți* (h. 1859), dar și *arâtă, arâtăm* (h. 1860), respectiv *să arâte* (h. 2037), cu *â* în loc de *ă*, indiferent de poziția accentului, atestată doar în Crișana și, izolat, lângă Miercurea-Ciuc (pct. 574), în sudul Moldovei (pct. 605) și în unele graiuri sudice (cf. DGS, I, p. 37), cu reflexe în varianta istroromână învechită *arâta-vor*, dar absentă din textele literare și necunoscută în celelalte regiuni nord-dunărene, ar putea fi explicată din punct de vedere fonetic prin fuzionarea foarte timpurie, mai ales în latina din vestul Daciei Superioare, a două dintre etimoanele discutate: lat. *elitare*²⁵ și **arre(p)tare*, sub o formă regională latină târzie și apoi românească arhaică: **arritare*, cf. rom. *a întărâta* < v. rom. *a înterrita* (PH) < lat. *interritare*; rom. *a (s)fărâma* (cf. *sfărimă*, Moxa, *ap. Zamfir*, 2005, I, p. 185) < *fărâmă* < lat. **farrimen*, cf. alb. *thërrime*; rom. *a urî* < v. rom. *urri* (PH) < lat. **horrire* (cf. rom. *urăște* < v. rom. *urrăște* (PH) < lat. *horrescit*, cf. alb. *urrej* < lat.); rom. *râu* < v. rom. *rriu* (PH) < lat. *riuus*, într-o arie cunoscută pentru conservatismul ei lingvistic.

Părerea contrară, conform căreia varianta *a arâta* ar putea fi recentă, pare să fie mult mai puțin probabilă, întrucât puținele atestări ale verbului *a arâta* în texte provenite din Țara Crișurilor, între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, nu sunt deosebit de relevante. Nici presupunerea că *ă* din *arât* s-ar fi închis recent la *â*, iar această „inovație” s-ar fi extins prin analogie la întreaga paradigmă a verbului: *arâtă, să arâte* în loc de *arată, să arate*, nu pare să fie nici ea mai probabilă, deoarece, în privința închiderii lui *ă* accentuat la *â*, în același context fonetic, observăm că nu sunt atestate variante regionale de tipul **indărât* în loc de *indărăt* (cf. *inderrętu*, în PH). Comparăția cu unele forme similare, regionale, din paradigma verbului *a dărâma*²⁶ ar necesita o discuție aparte despre etimologia acestuia, care însă nu-și are locul aici.

²⁵ Probabil cu *ĭ* în acest caz, în loc de *ĩ*, mai ales în zonele vestice ale Daciei Romane. Confuziile privind cantitatea vocalică pot fi întâlnite uneori în latina dunăreană, vezi, de exemplu, lat. pop. **mĩhi* (= lat. cl. *mĩhi*) > rom. *mie* (cf. Sala, IELR, p. 39), ori lat. pop. *nutřicium* (= lat. cl. *nutřicium*) > rom. *nutreț* (cf. CDDE, nr. 1264) etc.

²⁶ Vezi variantele bănățene (cf. ALR s.n., VII, h. 1883, 1884, pct. 29, 36): *dărâm, dărâmă* < lat. *deramare*. Formele predominant majoritare cu *â* tematic (*dărâm, dărâmă*) cer etimonul **derrimare*, de origine incertă (cf. *a (s)fărâma*, cf. alb. *dërroj, thërroj*).

Verbul *a arăta* poate fi, așa cum am demonstrat până acum, continuatorul românesc al verbelor lat. *ēlātāre* (< *effēre*), *ēlītāre* (< *lītāre*) și **arrep̄tāre* (< *arrip̄ere*), a căror evoluție convergentă a început în latina dunăreană și s-a desăvârșit în româna comună. Factorul determinant al acestui fenomen a fost reprezentat de atracția paronimică din ce în ce mai puternică dintre cele trei verbe latine, amplificată continuu pe măsură ce transformările fonetice normale suferite în evoluția lor spre română au adâncit apropierea dintre ele în planul expresiei.

Rolul de catalizator al aceluiași fenomen, în planul conținutului, a fost jucat de cvasisinonimia dintre verbele lat. *elatare* și *elitare*, a căror semantică supletivă (sau completivă) a făcut ca centrul de gravitație al celor trei evoluții fonetice, care stau la originea diferitelor variante lexicale ale acestui verb, să se deplaseze spre una singură dintre ele, anume *a arăta*, cu consecința marginalizării până la (sau aproape de) dispariție a celorlalte forme moștenite: *a areta*, *arrăta*, *arreta*, *arăta*.

Având în vedere existența celor trei etimoane latine pentru un singur verb românesc, în mod normal, fenomenul descris de noi ar trebui să fie încadrat în conceptul mai larg al „etimologiei multiple”²⁷, așa cum a procedat Al. Graur în legătură cu exemplul reprezentat de verbul *a mesteca* (cf. *mestecă mămăliga cu mestecăul*, dar *mesteci carnea cu dinții*), provenit din lat. *(*)mixticare* „a amesteca” și din lat. *masticare* „a frământa mâncarea în gură” (Al. Graur, *Studii*, 1960, p. 71, ap. Marius Sala, IELR, p. 66).

Se mai pot adăuga câteva exemple care se încadrează în aceeași tipologie. Mult discutatul verb *a frământa* este rezultatul convergenței dintre lat. pop. **fragmentare* (< *fragmentum*) și lat. pop. **frem̄entare* (< *fermentare*), o etimologie nouă, propusă de Iulia Mărgărit (ISE, p. 203–216). „Convergența etimologică” este ilustrată foarte sugestiv atunci când este recunoscută existența a două verbe *a frământa*, devenite omonime, care au moștenit sensurile ambelor etimoane latine sub o formă „comasată”, astfel încât lasă impresia că am avea de a face cu un singur cuvânt românesc.

Fiind vorba, în discuția noastră, despre un fenomen de asociere lingvistică destul de rar întâlnit și practic nedefinit până în prezent, suntem de părere că denumirea sa cea mai potrivită ar trebui să fie aceea de **c o n v e r g e n ț ă e t i m o l o g i c ă**, al cărei criteriu fundamental de recunoaștere nu poate fi altul decât identificarea

²⁷ Va trebui să renunțăm însă la denumirea de etimologie multiplă pentru exemplele asemănătoare, întrucât ea a fost folosită mai recent doar în sens restrâns, de Gh. Constantinescu-Dobridor (MDTL, p. 86) și de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (DȘL, p. 203) între alții, exclusiv pentru etimoanele „multiple” provenite din „surse” diferite (cf. DEX, s.v.). În majoritatea cazurilor, în etimologia multiplă astfel înțeleasă (anume în etimologia multiplă externă) este implicat de fapt un **s i n g u r** etimon îndepărtat, un singur cuvânt „călător”, ale cărui forme și sensuri, mai mult sau mai puțin diferențiate diacronic, diatopic și diaglosic, au fost împrumutate în română din cel puțin două limbi diferite.

continuităților semantice. Acestea ar putea fi detectate, credem, în cazul oricărui cuvânt românesc foarte bogat în înțelesuri (uneori atât de divergente, încât să nu pară posibilă vreo legătură între ele), cu condiția ca respectivul cuvânt să aibă o etimologie considerată „necunoscută” sau „nesigură”, incluzând și eventualitatea existenței unor variante fonetice greu explicabile printr-un singur etimon.

Termenul pe care îl popunem: „convergența etimologică” nu apare consemnat în dicționarele românești de specialitate. Totuși, ideea convergenței etimoanelor latine, cu sau fără o contaminare între ele, nu este o noutate, întrucât ea poate fi întâlnită, sporadic, de exemplu în *Albanian Etymological Dictionary* de Vladimir Orel²⁸ etc., ori este subînțeleasă, de exemplu, în cazul cuvântului *cât* (*câtă*, *câți*, *câte*), care, cu multiplele sale valori morfologice, a fost explicat de Sextil Pușcariu ca fiind: „rezultatul a m e s t e c u l u i [s.n., P.B.] a trei cuvinte deosebite: lat. *quantus*, -a, -um, lat. *quotus*, -a, -um și lat.-pop. *cata* (< gr. *κατά*). Amestecul acesta e atât de intim, încât uneori e imposibil a mai deosebi astăzi cele trei cuvinte, care s-au influențat și în privința formei [...] Atunci când sensul cantitativ predomină, recunoaștem ușor pe lat. *quantus* și tot astfel când corelativul său e *atât*; când înțelesul lui e distributiv, etimologia lui e lat.-pop. *cata* (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II. § 569); când înțelesul lui este enumerativ și tot astfel când corelativul său e *tot*, recunoaștem pe lat. *quotus*...” (DA, II/I, fasc. 3, 1928, s.v. *cât*, -ă, p. 195).

În ultimă instanță, aproape toate tipurile de contaminări lexicale petrecute în faza latină dunăreană a limbii române ar putea fi incluse în conceptul mai larg al convergenței etimologice, orice contaminare presupunând de obicei interacțiunea dintre două rădăcini apropiate din punct de vedere fonetic și/sau semantic.

În sfârșit, o specie aparte de convergență etimologică poate să includă mai multe etimoane latine sinonime, amestecate, hibridate chiar în lipsa oricărei atracții paronimice. Acesta este cazul paradigmei verbului rom. *a fi*, din lat. *fiō*, *fieri* „a fi (făcut)” și lat. *sum*, *esse* „a fi, a exista”, ori cazul verbului fr. *aller* „a merge, a umbla, a se duce”, care provine din amestecul convergent al verbelor latine: *ambulō*, -āre „a umbla, a se plimba, a merge” + *vadō*, -ere „a merge, a porni” + *eō*, *īre* „a merge, a se duce”.

În articolele noastre anterioare pot fi întâlnite suficiente exemple de cuvinte românești provenite din convergența etimologică a două sau trei etimoane latine populare, ori latine populare și autohtone etc.: *abur*, *a arăta/ areta/ arreta*, *a băga*, *beregată/ ir. biricuată*, *creș*, *a (se) desfăta/ desfăida*, *a (se) feri*, *flacăra*, *a lepăda*, *mălai*, *a merge*, *scorbură*, *strai/ straiñ*, *străin/ strien/ striin*, *țepă/ țep* etc.

A arăta: lat. *ēlātāre* (*effēre*) + lat. *ēlītāre* (*lītāre*) + lat. **arre(p)tāre* (*arripēre*);

A arreta, arretare: lat. **arrepātāre* (*arripēre*).

²⁸ (Orel AED, p. 308): „**pajtoj**, aor. *pajtova* ‘to appease, to reconcile, to hire, to engage’ [...] Borrowed from Rom **pāctāre* [...] in which derivatives of Lat *pāx* ‘peace’ and *pāciscor* ‘to make a bargain’ have converged...”

ARĂTOS

Adjectivul *arătos* pare să fie cel mai vechi derivat al verbului *a areta* (> *a arăta*^[2]) < lat. *ēlītāre* „a face semne magice”, ținând seama de înțelesurile sale: „calitatea de a arăta bine (prosper, măreț sau frumos)” – „chipeș”, „cu o înfățișare măreață”, „impozant”, „cu aspect plăcut”, sensuri care sunt atât de apropiate de cele ale etimonului său cel mai îndepărtat, lat. *lītāre*: „(despre victimă) a da semne bune”: *victima [...] litavit* (Suetonius, Otho, 8, 3) – animalul adus ca jertfă a dat *semne bune* [*a „arătat” bine!*]; *sacrificio non litante* (Suetonius, Aug. 96, 2) – sacrificiul nedând *semne bune* [animalul sacrificat „nearătând” (*bine*), victima nefiind „arătoasă”!] etc. (cf. *Thesaurus linguae latinae*, vol. VII, 2, fasc. X, 1987, p. 1511).

Suntem acum de părere că adj. *arătos* provine cel mai probabil din lat. pop. (dun.) **ēlītōsus* „care se manifestă (în exterior) prin semne bune, care arată bine”, ca derivat verbal al lat. pop. *ēlītāre*, cf. lat. cl. *lītāre*. Derivatul poate și trebuie să fie de dată latină (târzie), pentru că numai prin el a fost păstrat nealterat înțelesul cel mai vechi, magico-religios, al verbului simplu lat. *litare* (de unde *ex + litare* > *elitare* > *areta/ arăta*^[2]), în timp ce, în toate variantele sale, verbul românesc *a arăta* a pierdut aproape complet sensul său latin inițial, cel de „a arăta *bine*”, în lipsa oricărui determinant.

Arătos²⁹: lat. **ēlītōsus* < *ēlītō*, cf. *lītō* (**aretos* > *arătos*, cf. *arăta*).

BIBLIOGRAFIE

- ALR s.n., VII = Academia R.S.R., Filiala din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă, vol. VII, *Verbul*, Editura Academiei, 1972.
- Boerescu, 2007 = Pârvu Boerescu, *Dificultăți ale etimologiei limbii române: a arăta, arătare, arătos*, în LR. LVI, 2007, nr. 1, p. 3–18 [*a arăta* 3–14, *arătare* 7, 8, *arătos* 6, 14, *a arăta* 11, *a arreta* 9–11, *arretare* 11–12].
- Çabej, SE = Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës*, II. (A–B). Tiranë, Akademia e Shkencave, Instituti i Gjuhësisë, 1976.
- Candrea, *Le consonantisme* = I.-A. Candrea-Hecht, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*. Paris, Librairie Émile Bouillon, Éditeur, 1902.
- Chambers DE = Robert K. Barnhart, Editor, *Chambers Dictionary of Etymology*, [Edinburgh – New York], Chambers, [2004].
- Cihac, DEDR, I. = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I, Francfort s/M – Berlin – București, 1870.
- Ciorănescu, DER/ CDER = Al. Ciorănescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958–1966. (Versiunea românească: *DER. Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Saeculum I.O., 2001.)

²⁹ Adjectivul *nearătos*, negativul lui *arătos*, deși fusese înregistrat împreună cu acesta din urmă, pe baza unui citat ilustrativ, în DA, I/I, s.v., p. 227, a dispărut cu desăvârșire din dicționarele ulterioare: DI, DLRM, DLR s.n., DEX, DOOM, MDA, DEXI etc.

- Coresi, 1577 = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma. București, 1976.
- Coteanu–Sala, 1987 = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei, 1987.
- CV = *Codicele Voronețean*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Universitatea București, Institutul de Lingvistică, București, Editura Minerva, 1981.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române (A – De, F – Lojniță)*, București, Socec și Sfetea, (1907)–1913–1949.
- DÉHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse [1994].
- DELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Vol. I, A–B, Editura Academiei Române, București, 2011.
- DEX = Academia R.S.România, Institutul de Lingvistică. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, 1975. Supliment, 1988. Ediția a II-a, Univers Enciclopedic, 1996; ediție revăzută și adăugită, Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DEXI = Eugenia Dima (coordonator științific), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, [Chișinău], Ed. Arc & Gunivas, 2007.
- DGS = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Maria Marin coord.), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, București, Editura Academiei Române, 2009–2011.
- DIARO = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*. *DIARO*, I (A – D), București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Diez, EWR = Friedrich Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, I, II, (1852), Dritte verbesserte und vermehrte Ausgabe, Bonn, Bei Adolph Marcus, 1869
- Dincă, DERD = Petru Dincă, *Dicționar etimologic român*. I. *Cuvintele de origine dacă*, Ploiești, Editura Premier, 2011.
- DIt-R = Alexandru Balaci (coord.) et alii, *Dicționar italian-român*, București, Editura 100+1 Gramar, 1996.
- DLR (s.n.) = Academia Română, Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Al. Graur, Ion Coteanu; Marius Sala, Gh. Mihăilă, *Dicționarul limbii române*, serie nouă. Tom VI–XIV (Literele M – Z), Tom I/3–8 (Literele D – E), Tom III–V (Literele K – L), București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DR = *Dacoromania*, Buletinul «Muzeului limbii române», condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1920–1948.
- DRAE = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Vigésima segunda edición, (online).
- DSp-R = Alexandru Calciu, Zaira Samharadze, *Dicționar spaniol-român*, București, Editura Științifică, 1992.
- DȘL = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, [București], Editura Nemira, 2001.
- Du Cange = Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. I–VIII, Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz, Austria, 1954. (Reproducere a edițiilor din 1883–1887 și 1937–1938.)

- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*. Tübingen, Basel, Ediția a II-a, 1948–2002 (Ediția I, 1922–).
- Fischer, *Componența* = I. Fischer, *Componența pe origini a vocabularului latin*, în: Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, I., *Limba latină*, Editura Academiei, 1965, p. 32.
- Gaster, *Chrest.* = Moses Gaster, *Chrestomație română*, texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez. Vol. I. *Introducere; gramatică, texte* [1550–1710]. Vol. II. *Texte* [1710–1830], *Dialectologie, Literatură populară, glosar*. Leipzig, F.A. Brockhaus – București, Socec & Co., 1891.
- Gaster, *Die Gutturalen* = M. Gaster, *Zur rumänischen Lautgeschichte. Die Gutturalen*, în „*Zeitschrift für romanische Philologie*”, II, 1878, p. 376.
- Giuglea, 1909 = G. Giuglea, *Cercetări lexicografice. Elemente latine în limba română*, București, 1909.
- Gregoire de Tours = *La seconde partie des Histoires de S. Gregoire evesque de Tours, contenant ses livres de la Gloire des Martyrs & des Confesseurs...de la traduction de M de Marolles, Abbé de Villeloin, à Paris, chez Frederic Leonard... MDCLXVIII.*
- Guțu DL-R = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Hasdeu, EMR = B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, I–IV, București, Socec, 1887–1893; ed. Gr. Brâncuș, I–III, București, Editura Minerva, 1972–1976.
- Hristea, 1995 = Theodor Hristea, *L' étymologie populaire et ses rapports avec l'attraction paronymique*, în vol. *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu* a cura di Coman Lupu e Lorenzo Renzi. *Linguistica generale e romanza*, Padova, Unipress, 1995, p. 583–597.
- Hristea, 2006 = Theodor Hristea, *Contaminația în raporturile ei cu etimologia populară*, în vol.: *Antic și modern. In honorem Luciae Wald*, București, Humanitas, 2006, p. 295–327.
- Laurian–Massim, DLR = August Tr. Laurianu, J.C. Massim, *Dictionariulu limbei romane*, Dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana, elaboratu ca proiectu de..., Bucuresti, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani, 1871. Tomu II, I–Z, Collaboratori Josefu Hodosiu si G. Baritiu, 1876.
- Laurian, *Tentamen*¹, 1840 = [A. Treboniu Laurianu], *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam Linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*, Auctore A. Trebonio Lauriano. Viennæ. Typis Congregationis Mechitaristarum. 1840.
- Mărgărit, ISE = Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice. Note și articole*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, „*Etymologica*” 18, București, Editura Academiei Române, 2005.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, 4 vol., București, Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- MDTL = Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie științifică*, București, Editura Albatros, 1980.

- Meyer-Lübke, *Etymologien* = W. Meyer-Lübke, *Zur Wortgeschichte*. I. *Etymologien*. 1. rum. arăta 'zeigen', în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XIX, 1895, p. 574–575.
- MGH/Gregorius Tur./ Gl. Mart. = *Monumenta Germaniae Historia, Scriptor[es] rerum Merovingicarum*, T. I, Pars I: *Liber primus miraculorum in gloria Martyrum, Beatorum opere Georgi Florenti Gregori episcopi Turonici*, Hannover, Hahn, 1883.
- Mihăileanu, DM-R Miklosich, *Lex*. = Șt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român*, București, Carol Göbl, 1901.
= Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum. Vindobonae, MDCCCLXVI.
- Miklosich, *Consonantismus* = Franz Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Consonantismus*. II, Wien, 1882.
- Neiescu, DDI = Petru Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, Vol. I, A – C, București, Editura Academiei Române, 2011.
- NTB = *Noul Testament sau Împăcarea au Legea Noao...*, Tipăritu-s-au... în cetatea Belgradului, 1648. Reeditare: *Noul Testament tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei*. Alba Iulia, 1988.
- Orel, AED = Vl. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden – Boston – Köln, 1998.
- Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua, augmentată. [București], Editura Academiei, 1974.
- PH, 2005 = *Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, vol. II. *Indice de cuvinte*, de Rovena Șenchi. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Philippide, OR, II = Al. Philippide, *Originea românilor*, II, *Ce spun limbile romină și albaneză*, Iași, Tipografia Viața Românească, 1927.
- PS, ed. 1916 = *Psaltirea Scheiană*, ed. critică de I.-A. Candrea, II. *Textul și glosarele*, București, 1916.
- Psaltire, 1843 = *Psaltirea Prorocului și Împăratului David*. Acum iarăș întru acest chip typări[tă] dupre izvodul cel dintâiu, [...] în typografia Sfintei Mon. Neamțul, în anul 1843, de ieroshim. Isaia Duhóv. și typ.
- Pușcariu, EW/ PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.
- Pușcariu, 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974.
- Pușcariu, LR, II = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, Editura Academiei Române, 1994.
- REW^{1,3} = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. [Erste Auflage], Heidelberg, 1911 [online]. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935. (7., unveränderte Auflage, Universitäts Verlag Winter, 2009.)
- Russu, DR XI = I.I. Russu, *Etimologii*. 1. *Arăta*, în DR, XI (1948), p. 218–222.
- Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Sala, *Contributions* = Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Éditions Klincksieck, 1976.
- Sala, 1987 = Vezi Coteanu–Sala, 1987.

- Sala, IER = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, „*Etymologica*” 20, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Scriban, DLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Inst. de arte grafice „Presa bună”, Iași, 1939.
- Thes. l. Lat./Thesaurus* = *Thesaurus linguae latinae*, Vol. V., 2, Fasc. III, *elaboro–emetior*, Lipsiae, 1933; Vol. VII., 2, Fasc. X, *linearis–locus*, Leipzig, Teubner, 1987.
- Vinereanu, DEIE = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Alcor Edimpex, 2008.
- Vulgata = *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, ... Venetiis, apud Nicolaum Pezzana, MDCCXXXVII.
- Zamfir, 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al VI-lea – al XVII-lea)*, București, Editura Academiei Române, vol. I, 2005, vol. II, 2007.

A ARĂTA, A ARETA, A ARRETA, ARĂTOS

(Abstract)

The verb *a (se) arăta* ‘to show (itself/ oneself)’, with its variants (regional) *a areta*, (old) *arreta*, is the result of a convergence between Late Latin *ēlātō*, *-āre* ‘to make known’, Late Latin *ēlītō*, *-āre* ‘to show (magic powers)’ and Vulgar Latin **arreptō*, *-āre* ‘to rate’, ‘blame’ (from Latin *arreptus*). Due to the lack of any semantic continuity, there is no etymological relationship between Vulgar Latin **arrectō*, *-āre* ‘to straighten’ (from Latin *arrectus* ‘raised’, ‘made straight’, ‘pricked up’, ‘stiff’) and Romanian *a arăta*. An “etymological convergency” occurs when two or three dissimilar Latin etyma converge to form a single Romanian word, provided that their normal phonetic evolutions include clear semantic continuity from each Latin word to their Romanian result. A fuller definition of each of the verbs is as follows: Romanian *a (se) ARĂTA* (other phonetic variants: *areta*, *arrăta*, *arreta*, *arăta*) – ‘to show (up, oneself), to exhibit’, to point out/to, to look (well/ ill), to betoken, to evince, to teach, to omen’; (only in the 16th c. *a arreta*: ‘to beckon, to denounce, to accuse, to rate, to blame, to smite to, to correct, to punish’). Latin *ĒLĀTŌ*, *-ĀRE* ‘to make known, to preach, to teach, to announce’ (6th century, by Cassiodorus, *Compl. in act.* 5, 17, 1386^A; *Thesaurus*, V₂, 326, cf. REW¹, 2837), frequentative of Latin *effere*, *extulī*, *ēlātum*, *effere* ‘to carry out, to bring out/forth, to exhibit, to make known, to expound, to show oneself, to manifest’. Latin *ĒLĪTŌ*, *-ĀRE* ‘to show magic powers, to make magic signs’ (6th century, by Gregory of Tours, *Gl. Mart.* I, 542; *Thesaurus*, V₂, 393), from Latin *ex-* and *lītō*, *-āre* ‘to obtain/ give (good) omens (from sacrifice)’. Vulgar Latin **ARREPTŌ*, *-ĀRE* ‘to rate, to blame, to reprove, to smite, to punish, to denounce, to learn’, frequentative of Latin *arripīō*, *arripuī*, *arreptum*, *arripere* ‘to take hold of, to snatch, to attack, to denounce, to seize, to learn’.

The adjective *arătos* ‘good-looking, handsome’ was inherited from Vulgar Latin **ēlītōsus* ‘who or what shows good omens’, being the derivative of Latin *ēlītāre* ‘to show/ display (magic powers)’ and it retains the oldest meaning of Latin *lītāre* ‘to give (good) omens’. This derivative belongs to the Late Latin period, because the today Romanian verb *a arăta* ‘to show’ without any determinative has totally lost one of its oldest Latin initial meanings: ‘to look well’.

Cuvinte-cheie: lat. *elatare*, *efferre*, *elitare*, *litare*, **arreptare*, *arripere*, rom. *a arăta*, verbe latine frecventative, continuitate semantică, etimologii convergente.

Keywords: Lat. *elatare*, *efferre*, *elitare*, *litare*, **arreptare*, *arripere*, Rom. *a arăta*, Latin frequentative verbs, semantic continuity, convergent etymologies.

București, Șoseaua Iancului nr. 10, apart. 40
pczboerescu@yahoo.com
http://arh.pub.ro/parvu/